

WOJCIECH BORODZIUK (Toruń)

Andrzeja Lipskiego *Observationes practicae*

Uwagi źródłoznawcze

Andreas a Lipie, Secretarius Sacr. R.M., vir Jurisconsultissimus, qui parem in Polonia nostri temporis in eo genere non habet [...]. Słowa te zamieszczone przez Tomasza Dreznera na kartach jego *Instytucji*¹ zdają się odzwierciedlać powagę, jaką cieszył się u współczesnych Andrzej Lipski, będący wówczas dopiero u progu swojej kariery. Piszący w ponad dwa wieki później R. Hube *O dawnych pisarzach prawa karnego w Polsce* (1830) oceniał Lipskiego i jego *Observationes practicae* wyżej zarówno ponad Zalasowskiego *Ius Regni Poloniae*, jak też *Praktyki kryminalnej* J. Czechowicza, widząc w jego dziele jasność w wykładzie, trafność w sądzie i czystość w rozumowaniach².

Był z pewnością Andrzej Lipski postacią, która ze względu na swoją rolę w życiu publicznym, a w szczególności w dziedzinie historii prawa zasługuje na baczniejszą uwagę badaczy dziejów dawnej Rzeczypospolitej³. Na temat Lipskiego z różnych punktów widzenia pisało wiele osób, popełniając przy okazji szereg mniejszych lub większych błędów. Zestawienia tej literatury (choć niezupełnego) połączonego z krótkim, aczkolwiek poprawnym biogramem Lipskiego dokonał W. Czapliński w Polskim Słowniku Biograficznym⁴. Niniejsze uwagi są wynikiem zaintereso-

¹ T. Drezner, *Institutionum iuris Regni Poloniae libri IIII ex Statutis et Constitutionibus collecti*, Zamość 1613, s. 118

² R. Hube, *Pisma*, t. 1, Warszawa 1905, s. 116 i n.

³ Ostatnio na potrzebę opracowania monografii A. Lipskiego, w tym problematyki uwzględnionego w jego *Observationes practicae* orzecznictwa sądu asesorskiego, zwrócili uwagę S. Salmonowicz i Z. Zdrójkowski, *Uwagi o programie badań nad historią prawa karnego w Polsce*, Krakowskie Studia Prawnicze, R. XIV, 1981, s. 6.

⁴ W. Czapliński, *Andrzej Lipski*, Polski Słownik Biograficzny, t. XVII/3, z. 74, s. 415 i n. Dorobek piśmienniczy A. Lipskiego przedstawił K. Estreicher, *Bibliografia Polska*, t. XXI, Kraków 1906, s. 315 i n. Natomiast dziwny wydaje się brak poprawnej wzmianki o Lipskim u S. Kutrzeby, *Historia źródeł dawnego prawa polskiego*, t. I i II, Lwów 1925/1926.

wań autora osobą Lipskiego, czego ostatecznym efektem ma być opracowanie monografii, z cyklu prac poświęconych wybitnym prawnikom dawnej Rzeczypospolitej.

Urodzony w 1572 r. w rodzinie protestanckiej, odbył A. Lipski studia prawnicze w Strasburgu i Heidelbergu, a po powrocie do kraju trafił w 1595 r. do kancelarii królewskiej. Po przejściu na katolicyzm rozpoczął jednocześnie karierę duchowną, piastując scholasterię plocką, kanonię krakowską (później scholasterię), kustodię gnieźnieńską i kanonię sandomierską. Późną jesienią 1603 r. udał się na dalsze studia do Rzymu, gdzie 14 kwietnia 1605 r. uzyskał tytuł doktora *utriusque iuris*⁵. Wielki rozgłos (w 1613 r.) przyniosła mu misja do cesarza niemieckiego. W 1617 r. został biskupem łuckim, a już rok później był podkanclerzym, by wreszcie od roku 1620 objąć pieczęć większą. W związku z otrzymaną nominacją na biskupstwo kujawskie (1623 r.) złożył godność kanclerską w 1625 r. Kres jego kariery stanowiło biskupstwo krakowskie (1630 r.), na którym jednak niebawem zmarł (4 IX 1631 r.). Andrzej Lipski pokazał, w jaki sposób prawa i sytuacja dawnej Rzeczypospolitej pozwalały ludziom niezbyt zamożnym, nawet wywodzącym się z kręgów protestanckich, dochodzić dzięki własnym zdolnościom i umiejętnościom do wysokich godności w Kościele i w państwie. Ten krótki rys biograficzny będzie nam przydatny w trakcie naszych dalszych rozważań.

Największym dziełem Andrzeja Lipskiego, dzięki któremu zyskał sobie sławę u potomnych, są jego *Practicarum observationum ex Jure Civili et Saxonico collectarum, et ad stylum usumque Judiciorum Curiae Regalis accommodatarum Centuria prima et Centuria secunda Semis* (Cent. I — Ryga 1602, Cent. II — Kraków 1619). Kolejne edycje pochodzą z lat: Centuria I — 1620 r. (Kraków), Centuria I et II — 1627 r. (Paryż) oraz najlepsze wydanie gdańskie z roku 1648 nakładem Grzegorza Förstera (Centuria I et II)⁶. Co jednakże warto podkreślić, sam tekst *Observationes practicae* nie ulegał w późniejszych wydaniach zmianom, zachowując kształt nadany im w latach 1602 i 1619⁷.

Przechodząc do rozważań nad genezą *Observationes practicae* Andrzeja Lipskiego, zastanowić się wypada zwłaszcza nad tym, czy dzieło to

⁵ Tematem dysputy doktorskiej był *caput quod clerici* z Dekretów Grzegorza IX (tit. de foro competenti, czyli c. 9, X, II, 2) oraz *lex „actus omnes”* z Kodeksu Justyniańskiego (C. 3, 12, 8), Archivio di Stato di Roma, Archivio Università 238, k. 64.

⁶ T. Cieślak, *Gdańskie wydania dzieł Andrzeja Lipskiego*, Zapiski Tow. Nauk. w Toruniu, t. XX, Toruń 1955; s. 329 i n. Pomijam pozostałe prace A. Lipskiego, na temat których znajdzie zainteresowany informacje u K. Estreichera.

⁷ Wynika to z przeglądu wszystkich edycji, które znajdują się w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie. Różnice dotyczą jedynie elementów zewnętrznych, jak: liczba drukowanych panegiryków, brak indeksu rzeczowego w edycjach *Centuria II* z lat 1619 i 1627.

było tworem oryginalnym, czy też autor oparł się na jakichś wzorach. Otóż wiele okoliczności wskazuje na to, że Lipski korzystał w tym wypadku z dorobku „jurysprudencji kameralnej”, którym to mianem zwykło się określać literaturę powstałą na kanwie orzecznictwa Sądu Kameralnego Rzeszy (Reichskammergericht-RKG). Właściwymi twórcami tego piśmiennictwa prawniczego byli Joachim Mynsinger von Frundeck (1514 - 1588) oraz Andreas Gail (1526 - 2587)⁸. Początek wszystkiemu dał Mynsinger⁹, który w roku 1563 ogłosił dzieło pt.: *Singularium observationum Judicii Imperialis Camerae (uti vocant) Centuriae quatuor*¹⁰. W *Epistola dedicatoria* Mynsinger wyjaśnia, że kiedy zasiadał jako asesor w RKG, poczynił szereg notatek odnośnie do sposobu rozstrzygania kontrowersyjnych kwestii prawnych, które to spostrzeżenia stały się później podstawą jego *Observationes*¹¹. Pisząc swoje dzieło, wzorował się na podobnych pracach, ukazujących się pod nazwą *Decisiones*¹². Podaje też przy okazji szereg nazwisk autorów tego rodzaju prac¹³.

Dzieło Mynsingera obejmowało cztery „centuriae” obserwacji (*observationes*), a zatem łącznie 400 obserwacji. Poszczególne obserwacje mają charakter krótkich rozpraw poświęconych pewnym zagadnieniom prawnym, często pojawiającym się w praktyce i sprawiającym znaczne trudności w rozstrzygnięciu¹⁴. Sam układ obserwacji nie jest uporządkowany tematycznie, a Mynsinger omawiał kolejno różne kwestie z różnych dziedzin prawa. Omawiając kontrowersyjne zagadnienie, Mynsinger przyta-

⁸ R. Stintzing, *Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft*, Bd. I, München—Leipzig 1880, s. 481, 500; C. F. von Schwerin, H. Thieme, *Grundzüge der deutschen Rechtsgeschichte*, Berlin—München 1950, s. 272; H. Conrad, *Deutsche Rechtsgeschichte*, B. II, Karlsruhe 1966, s. 354; F. Wieacker, *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit*, Göttingen 1967, s. 174.

⁹ Co do osoby J. Mynsingera ostatnio najpełniejszą biografię opracowała S. Schumann, *Joachim Mynsinger von Frundeck (1514 - 1588)*, Wolfenbütteler Forschungen, B. 23, Wiesbaden 1983.

¹⁰ Z roku 1563 pochodzą trzy wydania tego dzieła, dwa drukowane w Bazylei (in 8° oraz in 2°) oraz jedno w Wenecji, H. Coing, *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte*, B. II/2, München 1976, s. 1362.

¹¹ J. Mynsinger, *Singularium ... Epistola dedicatoria*, Basileae 1563, 8°.

¹² Pod pojęciem tym kryły się opracowania różnych kontrowersyjnych kwestii prawnych, w których oprócz argumentów i poglądów przemawiających za takim bądź innym rozstrzygnięciem omawianego zagadnienia przytaczano orzeczenie sądowe, stanowiące swoisty prejudykat. Pierwsze prace tego rodzaju opierające się na orzecznictwie rzymskiej Roty pojawiły się w XIV w., stanowiąc z czasem wzór dla zbiorów rozstrzygnąć innych sądów (H. Coing, *Handbuch*, B. I; München 1973, s. 849 i n.).

¹³ J. Mynsinger, o.c., passim.

¹⁴ W tytule obserwacji zasygnalizowany jest kontrowersyjny problem, np.: *Appellationis processus an ob omissam litem contestationem vitietur* (Cent. I, obs. 1), *Pupillus non citandus, sed tutor vel coniuncti* (Cent. II, obs. 35); J. Mynsinger, *Singularium*.

cza poglądy przemawiające za takim lub innym rozstrzygnięciem. Cytuje przy okazji poszczególne części *Corpus Iuris Civilis* oraz zbiory prawa kanonicznego, a także bogatą literaturę prawniczą dotyczącą danej kwestii¹⁵. Powołuje się również na ordynację RKG oraz konstytucje cesarskie. Najistotniejszym elementem obserwacji są, jak zresztą wynikało to z założeń autora, rozstrzygnięcia RKG, które obrazują stanowisko tego najwyższego organu apelacyjnego w danej kontrowersyjnej kwestii. Mynsinger podaje przy okazji nazwiska stron oraz datę wyroku, co miało w jego zamyśle uwiarygodnić cytowane orzeczenie¹⁶. Praca Mynsingera zyskała sobie wkrótce uznanie, o czym świadczą jej liczne wydania. W roku 1576 dołączył autor kolejnych 100 obserwacji (V. Centuria), a w roku 1584 jeszcze 100 obserwacji (VI. Centuria), nadając w ten sposób ostateczny kształt swojemu dziełu¹⁷.

Tymczasem w roku 1578 Andreas Gail wzorując się na pracy J. Mynsingera opublikował własne *Observationes pt.: Practicarum observationum tam ad processum judicarium praesertim imperialis camerae, quam causarum decisiones pertinentium libri duo*. W liście dedykacyjnym, podobnie jak Mynsinger, wyjaśnia genezę swojej pracy wskazując na notatki, jakie poczynił wcześniej w trakcie asesury w RKG¹⁸. Co do samego charakteru obserwacji, sposobu wykładu materii widać wyraźny wpływ pracy Mynsingera. Obserwacje Gaila mają już jednak charakter o wiele bardziej uporządkowany. Księga pierwsza zawiera przedstawienie procesu, poczynając od określenia kompetencji RKG aż do problematyki apelacji. Księga druga zaś składa się z dwóch części: *De contractibus* oraz *De ultimis voluntatis*¹⁹. W przeciwieństwie jednakże do pracy Mynsingera dzieło Gaila ma charakter bardziej rozbudowany i obszerny, co widać już w większej specyfikacji omawianej w danej obserwacji problematyki i związanej z tym jej objętości. W większym też stopniu odwołuje się Gail do różnych źródeł, które zostały tutaj szerzej wykorzystane, tak iż nawet powstaje wrażenie przesytu powoływanych autorytetów, co z pewnością podnosi znacznie naukowy walor pracy²⁰.

¹⁵ Przy cytowaniu Mynsinger posługuje się powszechnie przyjętymi wówczas skrótami, *Modus legendi abbreviaturas in utroque iure*; A. Vetulani, *O sposobie powoływania się na przepisy prawa rzymskiego i kanonicznego w późniejszym średniowieczu*, Kwart. Hist., R. L/1, Lwów 1936.

¹⁶ Podanie do publicznej wiadomości wyroków RKG wywołało początkowo sprzeciw samego RKG, o czym wspomina J. Minsinger, *Singularium, Epistola dedicatoria* 1584, Helmstadii 1584.

¹⁷ Kolejne wydania pochodzą z lat 1565, 1566, 1570, 1576 (drukowane wszystkie w Bazylei), 1584 (Helmstedt), pierwsze wydanie pośmiertne w 1591 r. (Lipsk, wydawca Arnold de Reyger). W trakcie kolejnych wydań sam Mynsinger stale ulepszał i uzupełniał swoje dzieło. Łącznie doczekała się praca Mynsingera 20 wydań, H. Coing, o.c., B. II/2, s. 1362.

¹⁸ A. Gail, *Practicarum, Coloniae* 1578; *Epistola dedicatoria*.

¹⁹ A. Gail, *Practicarum*.

²⁰ Traci jednakże w ten sposób dzieło Gaila na jasności i przejrzystości, co

Fakt wzorowania się przez Gaila na wcześniejszej pracy Mynsingera, jak też wykorzystanie przez tego ostatniego w późniejszych wydaniach swojej pracy tego, co pisał Gail, doprowadził do postawienia sobie nawzajem publicznie przez obu autorów zarzutów naśladownictwa, co stało się pretekstem do swoistej „wojny piór”²¹. Z czasem jednak *Observationes* Gaila miały sobie zyskać większą powagę²².

Andrzej Lipski w czasie swoich studiów prawniczych w Rzeszy musiał się więc zetknąć z *Observacjami* obydwu autorów²³. Po powrocie do kraju rozpoczął w 1595 r. praktykę w kancelarii królewskiej, będąc z czasem przyjęty do grona asesorów²⁴. Wtedy też zrodziła się u niego myśl napisania podobnego dzieła z wykorzystaniem prejudykatów sądów królewskich, aczkolwiek wyjaśniając okoliczności powstania swojego dzieła mówi tylko ogólnie o obcych wzorach²⁵. Swoje *Observationes*, które ukazały się drukiem w 1602 roku (*Centuria prima*), czyli w siedem lat po dostaniu się do kancelarii królewskiej, dedykował Lipski królowi Zygmuntovi III²⁶. Jak wspomina, pracę swoją napisał *maxime ad usum eorum, qui in foro versantur, et qui vel praesunt, vel agunt causas in iudicio*²⁷. Podkreślony więc został przez autora wyraźnie użyteczny charakter pracy, jaki miały również *Observationes* Mynsingera i Gaila.

Interesujące jest również to, w jaki sposób wyrażał się sam Lipski

było tak charakterystyczne dla Mynsingera (R. Stintzing, o.c., s. 479). Dodać należy, że do wydania z 1578 r. dołączył Gail jeszcze dwa traktaty napisane w stylu „*observationes*”: *De pace publica et eius violatoribus [...] libri II* oraz *De pignorationibus*, a w roku 1586 jeszcze trzeci traktat: *De manuum iniectionibus sive arrestis Imperii*.

²¹ G. Kisch, *Studien zur humanistischen Jurisprudenz*, Berlin—New York 1972, s. 90.

²² Kolejne wydania pochodzą z lat 1580, 1581, 1583, 1586, 1592, (wszystkie w Kolonii) etc., łącznie 27 wydań, H. Coing, o.c., B. II/2, s. 1363.

²³ A. Lipski w 1593 r. wpisany został do metryki uniwersytetu w Heidelbergu (W. Czapliński, o.c., s. 415).

²⁴ Wspomina o tym sam A. Lipski w przedmowie do czytelnika pierwszego wydania swoich *Observationes practicae*. Protegował go wówczas Piotr Tylicki, bp warmiński i podkanclerzy koronny, A. Lipski, *Practicarum. Benevolis lectoribus, Rigae Livonum* 1602, drukowane również w późniejszych wydaniach.

²⁵ *Quamobrem cum rei ipsius commodo et utilitate ductus, tum aliorum, qui in eo studio apud suos magna cum laude desudarunt, exemplum sequutus*. Notatki, jakie wówczas poczynił z rozstrzyganych według prawa rzymskiego i saskiego spraw, stały się z czasem podstawą jego *Observationes*.

²⁶ A. Lipski, *Practicarum, Epistola*, Rigae 1602, drukowana również w późniejszych wydaniach.

²⁷ Ibidem. W przedmowie do czytelnika (*Benevolis lectoribus*) wyjaśniał: *Quo in opere id a me actum inprimis est, ut ex huiusmodi observationibus ac decisionibus non modo cupida legum iuventus, sed Advocati etiam et Patroni causarum, ac quorumvis subselliorum iudices, tanquam ex communi quodam penu, uberimos fructus percipiant, et quomodo, quave ratione iura civilia et Saxonica ad Forschungen zur Neueren Privatrechtsgeschichte, B. 18, Köln 1971, s. 94 i n.*

na temat prawa rzymskiego: *quia jus illud Civile Romanorum [...] merito etiam nostris, non modo juris et justitiae limina adeuntibus sed causarum etiam patronis, ac judicandi munere fungentibus, omnibusque viris vere politicis, commendatum esse debet*²⁸. Był zatem Lipski, jak z tego wynika, zwolennikiem szerszego wprowadzenia prawa rzymskiego nie tylko w sądownictwie, ale i w życiu publicznym.

Co do samego charakteru *Observationes* widać u Lipskiego wyraźny wpływ pracy Gaila. Jest to widoczne tak w konstrukcji obserwacji (wyszczególnienie po tytule szeregu szczegółowych kwestii, tok argumentacji) oraz samej materii²⁹.

Centuria secunda Semis (obejmująca tylko 50 obserwacji) ukazała się dopiero w 1619 r. w Krakowie, przy czym jest to już praca bardziej dojrzała. Poszczególne obserwacje są bardziej rozbudowane, więcej jest cytowanych źródeł i argumentacji prawniczej. Widać w tym zatem wyraźny ślad odbytych studiów prawniczych w Rzymie (*doctor utriusque iuris*) oraz dłuższej praktyki prawniczej.

Jeżeli chodzi o sposób prezentowania materiału w obu *Centuriach*, to brak przejrzystej systematyki, z wyjątkiem może przedstawienia procesu (ale tylko częściowo), rozstrząsane zaś są wszystkie kwestie budzące wątpliwości, z pewnością najczęściej występujące w sądach. Omawiane są zagadnienia ze wszystkich dziedzin prawa sądowego, przy czym Lipskiego interesują zawsze określone problemy. Nie są więc *Observationes* systematycznym wykładem materiału prawnego, lecz ilustracją określonych kwestii prawnych³⁰.

Przechodząc do omówienia problematyki źródeł pracy A. Lipskiego stwierdzić należy, iż w najszerszym zakresie odwołuje się autor do norm prawa rzymskiego i saskiego, co zapowiadał już zresztą sam tytuł *Observationes*³¹. Z największym upodobaniem sięgał Lipski do prawa rzymskiego. W toku wykładu powoływane są wszystkie części *Corpus Iuris Civilis*, mianowicie: *Codex*, *Digesta*, *Institutiones* i *Novellae*. Najczęściej cytowane są *Digesta* i *Codex*, w *Centuria I* w 94 obserwacjach, a w *Centuria II* we wszystkich, przy czym Lipski cytuje często *Codex* czy *Digesta* kilka bądź kilkunastokrotnie w jednej obserwacji. W mniejszym stopniu zaś powoływane są *Institutiones* i *Novellae*, w *Centuria I* *Institutiones* w 46, a *Novellae* w 32 obserwacjach, w *Centuria II* zaś odpowiednio w 29 i w 24 obserwacjach. Sposób cytowania poszczególnych źródeł jest

²⁸ Ibidem.

²⁹ W wielu miejscach zauważalna jest nie tylko zbieżność omawianych materii, ale też widać wyraźne zapożyczenia, a wręcz powielanie tego, co pisał Gail. Interesujące byłoby zestawienie tych fragmentów, co jednakże zostanie w tym miejscu pominięte, A. Gail, *Practicarum*, Coloniae 1592 oraz A. Lipski, *Practicae*, Dantisci 1648.

³⁰ Podstawą dalszych rozważań będzie wydanie gdańskie z 1648 r.

³¹ *Practicarum observationum ex Jure Civil et Saxonico collectarum*.

poprawny i odpowiada przyjętym ówczesnie zasadom, z podaniem oznaczenia źródła, tytułu, fragmentu, czasami paragrafu, co umożliwiał łatwe odszukanie przytaczanego tekstu³². Stopień wykorzystania źródeł prawa rzymskiego jest bardzo duży. Lipski analizuje bowiem daną kwestię porównawszy z reguły od prawa rzymskiego, wielokrotnie cytując jego źródła w toku całego wywodu. Często dla podniesienia wagi cytatu powołuje się wprost na cesarza Justyniana bądź prawnika, którego pogląd przytacza. W znacznie większym stopniu korzysta Lipski z prawa rzymskiego w *Centuria II. Libri feudorum*, które włączone zostały do *Corpus Iuris Civilis* są również cytowane, w *Centuria I* w 6 i w *Centuria II* w 6 obserwacjach³³. Dodać należy, iż cytując prawo rzymskie powołuje się też Lipski często na głosę³⁴. Niekiedy przytacza Lipski autorytet prawa XII tablic, przy czym źródłem wiedzy jest dla niego literatura (Livius, Aulus Gellius) bądź Instytucje czy Digesta. Powołuje się też na stare prawo Kodeksu Teodozjańskiego³⁵. Natomiast spoza *Corpus Iuris Civilis* wyraźnie cytuje *Pauli Sententiae* oraz *Fragmenta Ulpiani* (Cent. II, obs. 14, n. 8)³⁶.

Na drugim miejscu pod względem stopnia wykorzystania po prawie rzymskim znajduje się prawo saskie. Podstawowym źródłem prawa saskiego jest w tym wypadku pierwsza część Zwierciadła Saskiego, *Landrecht* (u Lipskiego *Speculum Saxonum*) oraz *Weichbild* (*Jus Municipale*). Lipski cytuje wszystkie trzy księgi części I Zwierciadła Saskiego, zaw-

³² Digesta oznaczone są znakiem f.f., Codex poprzez C. lub Cod. (księgi 10-12 cytuje z podaniem numeru księgi), *Institutiones* najczęściej *Instit.*, cytując zaś *Novellae* podaje numer bądź tytuł albo jednocześnie jej numer i tytuł. Powołuje się też Lipski na *Authenticae Constitutiones*, cytowane *in Auth.*, *initium l.*, C., *tit.*, *Modus legendi* (A. Vetulani, o.c.).

³³ Co do sposobu cytowania przez Lipskiego, to jest on następujący: *lib. feud.* bądź *in usib. feud.* z podaniem księgi, tytułu i *initium c.* Cytuje księgi I, II, oraz IV; taki układ w wydaniu *Corpus Iuris Civilis* Dion. Gothofreda. Co do redakcji *Libri feudorum* w wydaniu Gothofreda — szerzej H. E. Troje, *Graeca leguntur. Forschungen zur Neueren Privatrechtsgeschichte*, B. 18, Köln 1971, s. 94 i n.

³⁴ Najprawdopodobniej korzystał Lipski z *Corpus Iuris Civilis* Dionizego Gothofreda z 1589 r. (Lyon), które zawierało na marginesie i w tekście głosę, noty komentatorów oraz odesłania do literatury starożytnej i humanistycznej.

³⁵ Wiedzę na ten temat mógł Lipski czerpać z Kodeksu Justyniańskiego. Powołanie jest ogólne bez podania księgi czy tytułu. W XVI w. wydawcą Kodeksu Teodozjańskiego był dwukrotnie J. Cujas (1566 r. — Lyon, 1586 r. — Paryż, Geneva), por. E. Spangenberg, *Jacob Cujas und seine Zeitgenossen*, Leipzig 1822, s. 231; H. Coing, o.c., B. II/1, s. 658.

³⁶ Obie prace były w XVI w. drukowane przez J. Cujas: *Ulpiani Fragmenta*, Tolosae 1554, *Pauli Sententiae*, Parisiis 1558, oraz późniejsze wydania. Co więcej — J. Cujas był autorem komentarza do tych prac (E. Spangenberg, o.c., s. 233, 237; H. Coing, o.c., s. 659). Natomiast fakt, że około 1580 r. także przedjustyniańskie teksty w dużym stopniu były już znane i drukowane, nie znalazł odbicia w ówczesnych edycjach *Corpus Iuris Civilis* D. Gothofreda, który nie drukował tych tekstów (H. E. Troje, o.c., s. 101).

sze z podaniem numeru księgi i artykułu oraz Weichbild z powołaniem samego artykułu³⁷. *Speculum Saxonum* cytuje Lipski w *Centuria I* w 74 obserwacjach, w *Centuria II* w 29 obserwacjach, Weichbild (*Jus Municipale*) zaś odpowiednio w 19 i w 8 obserwacjach. Ze sposobu cytowania oraz przytaczanych przez Lipskiego łacińskich fragmentów tekstu, w tym glosy, wynika, że korzystał on z wydania Mikołaja Jaskiera z 1535 r.³⁸. Powołuje się też Lipski na niemieckie wydania *Zwierciadła Saskiego* i *Weichbildu*, których autorem był Christoph Zobel³⁹. Stąd też zaczerpnął z pewnością Lipski cytaty z drugiej części *Zwierciadła Saskiego* (*Lehnrecht*), której nie zawierało, jak wiadomo, wydanie M. Jaskiera (u Lipskiego *in jure Sax. Feudali* c. 31, *in text. Sax. feud.* c. 32). Powołuje się też Lipski w jednym wypadku na *Differentiae iuris civilis et Saxonici* (Cent. II, obs. 20, n. 12)⁴⁰. Ponadto mówi niekiedy ogólnie o praktyce ławników Lipska i Magdeburga, o czym wiedzę czerpie z powyższych źródeł bądź z literatury.

Trzecią grupą norm cytowanych w *Observationes* jest prawo kanoniczne. Jeżeli chodzi o powszechne prawo kanoniczne, Lipski korzystał z pewnością z jednego z oficjalnych wydań *Corpus Iuris Canonici*, które ukazywały się od roku 1582. Najczęściej są cytowane przez Lipskiego Dekrety Grzegorza IX (*Liber Extra*), przytaczane w *Centuria I* w 32 obserwacjach, a w *Centuria II* w 31 obserwacjach. Na drugim miejscu zaś pod względem powołań znajduje się Dekret Gracjana, w *Centuria I* w 17, a w *Centuria II* w 13 obserwacjach. Natomiast w mniejszym stopniu wykorzystane zostały *Liber Sextus* Bonifacego VIII (Odpowiednio w 8 i w 9 obserwacjach), Klementyny (w 7 obserwacjach — Cent. I) i tylko dwukrotnie cytowane *Extravagantes communes*. *Extravagantes* Jana XXII nie są w ogóle cytowane. Sposób cytowania poszczególnych

³⁷ Należy zwrócić uwagę, że w podobny sposób jak *Zwierciadło Saskie* (*Specul. Sax.*), cytowany był wówczas Guilielmus Durantis, autor słynnej pracy *Speculum iudiciale*, stąd w skrócie przytaczany jako *Specul* (*Speculator*). Zatem dla badacza ówczesnych tekstów nie powinno to być mylące, *Modus legendi*, Coloniae 1582, s. 15.

³⁸ M. Jaskier, *Juris provincialis quod Speculum Saxonum vulgo nuncupatur libri tres*, Cracoviae 1535, oraz *Juris Municipalis Maidenburgensis liber vulgo Weichbild*, Cracoviae 1535. Możliwe, że pisząc *Centuria II* korzystał też z drugiego polskiego wydania z 1602 r. (Zamość), również w języku łacińskim.

³⁹ Christoph Zobel, *Sachsenspiegel*, Leipzig 1535, 1560, 1561, 1562, 1563, 1569, 1582 etc.; H. Coing, o.c., B. II/2, s. 1362. Wydanie to zawiera tekst łaciński, niemiecki, glosę oraz uzupełnienia Zobla. Po trzech księgach (*Landrecht*) znajduje się Bulla Grzegorza XI (*articuli reprobati*), a po niej księga przedstawiająca orzecznictwo sądu ławniczego Magdeburga w opisanych w *Zwierciadle* sprawach; na jeden z wyroków powołuje się wyraźnie Lipski (Cent. I, obs. 70, n. 6); tenże, *Sechsisch Weychbild und Lehenrecht*, Leipzig 1537, 1547, 1557 etc. (tekst niemiecki). Lipski znał dobrze język niemiecki.

⁴⁰ R. Stintzing, o.c., s. 549; H. Coing, o.c., B. II/1, s. 516.

części *Corpus Iuris Canonici* jest na ogół poprawny i odpowiada przyjętym ówczesnie regułom⁴¹. Spoza *Corpus Iuris Canonici* powołuje się Lipski tylko jeden raz na postanowienia Soboru Trydenckiego w sprawie małżeństwa (*Decretum de reformatione matrimonii, Tametsi*)⁴².

Z polskich źródeł prawa kanonicznego przytacza Lipski statuty prowincjonalne arcybiskupów gnieźnieńskich: Piotra Gamrata (1542), Mikołaja Dzierzgowskiego (1551, 1554) oraz Jana Przerębskiego (1561 r.) o zakazie alienacji dóbr kościelnych⁴³.

Rzeczą charakterystyczną dla wielu prawników nie tylko zresztą dla Lipskiego było powoływanie się na cytaty z Pisma Świętego zarówno ze Starego, jak i Nowego Testamentu, których w *Centuria II* jest już znacznie mniej (w 6 obserwacjach, podczas gdy w *Cent. I* aż w 13)⁴⁴.

W mniejszym natomiast zakresie wykorzystano w *Observationes* prawo polskie. Ze zbiorów prawa polskiego powołuje się Lipski wyraźnie na łacińskie kompendium Jana Herburtu wydane po raz pierwszy w 1563 r. i później wielokrotnie przedrukowane (*in Statutis Regni sub verbo [f. . .], sub litera*)⁴⁵. Natomiast jeżeli chodzi o cytowane bezpośrednio przywileje, statuty i konstytucje koronne, to fakt datowania Statutów Kazimierza Wielkiego na rok 1368 wskazuje na to, że Lipski korzystał nie tylko ze zbioru Herburtu, który wyraźnie cytował, ale mógł również korzystać ze zbiorów J. Przyłuskiego i S. Sarnickiego⁴⁶.

Najwcześniejszym z cytowanych przez Lipskiego aktów prawnych jest przywilej księcia Bolesława Pobożnego wydany w Kaliszu w 1264 r. dla Żydów, zatwierdzony następnie przez Kazimierza W. (Lipski podaje

⁴¹ Część pierwszą Dekretu Gracjana cytuje Lipski, podając *distinctio i initium canonu*, część drugą podając *causa i quaestio* tudzież *initium*, część trzecia (*De consecratione*) nie jest cytowana. Dekrety Grzegorza IX oznaczone są *extra* bądź *extr.* z podaniem tytułu i *initium capituli*, niekiedy tylko tytuł i *initium*. *Liber Sextus* oznaczony jest *in Sexto* bądź *in 6.* z podaniem tytułu i *initium capituli*. Natomiast Klementyny zawsze słownie *in clem.* bądź pełną nazwą. Podobnie *Extravagantes communes* skróconą nazwą; *Modus legendi* (A. Vetulani, o.c.).

⁴² Cytowany akt soborowy znajduje się u J. Karnkowskiego, *Constitutiones Synodorum, metropolitanae ecclesiae Gnesnensis, usque ad annum D. 1578, Cracoviae 1579*, s. 160 i n.

⁴³ Wszystkie znajdują się u J. Karnkowskiego, o.c., s. 69. Zdaje się więc, że Lipski z tego zbioru korzystał.

⁴⁴ W przeważającej mierze są to cytaty ze Starego Testamentu. Lipski podaje skrótowo tytuł księgi i cytowany fragment, np.: *lib. 2 Regum c. 24* (*Cent. I*, obs. 9, n. 13).

⁴⁵ J. Herburt, *Statuta Regni Poloniae in ordinem alphabeti digesta*, Cracoviae 1563 i n. Sposób cytowania oraz przytaczanie łacińskich fragmentów tekstu wskazuje, że Lipski nie korzystał raczej z przekładu polskiego z 1570 r.

⁴⁶ Również Przyłuski i Sarnicki podają dla Statutów Kazimierza Wielkiego datę 1368 (J. Przyłuski, *Leges seu Statuta ac privilegia Regni Poloniae*, Cracoviae 1553; S. Sarnicki, *Statuta y Metrika przywilejów koronnych*, Kraków 1594).

dwie daty 1334 i 1343 r.)⁴⁷. Następnie przytaczane są w porządku chronologicznym: Statuty Wiślickie Kazimierza W. (1368 r.), przywileje czerwiński (1422 r.) i jedlnieński-krakowski (lata 1430 - 1433) Władysława Jagiełły, statut warki (1423 r.), statuty króla Olbrachta (1496 r.), statuty Aleksandra Jagiellończyka (1505 r.), Formula processus (1523 r.), konstytucje sejmowe z czasów panowania Zygmunta Starego i Zygmunta Augusta (lata 1527, 1532, 1538, 1543, 1565), przywileje Zygmunta Augusta (*Confirmatio iurium*, 1550 r.), oraz Stefana Batorego (*Potwierdzenie praw*, 1576 r.), konstytucje sejmu koronacyjnego 1588 r. oraz konstytucje sejmowe z lat 1607 i 1611. Przytacza też Lipski przywilej króla Władysława Jagiełły dla Akademii Krakowskiej z 1401 r.⁴⁸ Parę razy powołuje się Lipski na prawo chełmińskie, z którego — jak pisze — korzystają miasta pruskie i prawie wszystkie mazowieckie⁴⁹. Wspomina też uchwalenie przez szlachtę pruską w roku 1598 Korektury, zmieniającej przepisy o spadkobranium kobiet (Cent. I, obs. 65, n. 12)⁵⁰. Spośród źródeł prawa miejskiego przytaczane są postanowienia wilkierzy miasta Poznania i Lwowa (Cent. I, obs. 55, n. 13; Cent. I, obs. 56, n. 8; Cent. II, obs. 22, n. 15)⁵¹. Jak wynika z treści, wiedzę o nich posiadał w związku z rozstrzyganymi sprawami. Wspomina też Lipski o przywileju w ziemi krakowskiej, zezwalającym na apelację do króla jedynie wówczas, gdy znajduje się on tam ze swoim dworem (Cent. I, obs. 93, n. 7) oraz na zwyczaj miasta Krakowa dotyczący apelacji (Cent. I, obs. 95, n. 6), tudzież zwyczaj ławników krakowskich przy obliczaniu wergeldu (Cent. I, obs. 79, n. 12), co znał zapewne z własnej praktyki.

Tym, co stanowi w przeważającej mierze o wartości dzieła Lipskiego, jest szerokie wykorzystanie praktyki sądów królewskich⁵². Na określenie tych sądów używa najczęściej sformułowania *in Curia Regali*⁵³.

⁴⁷ Datę zatwierdzenia przez Kazimierza W. przywileju na rok 1343 podawał Herbut, o.c., Cracoviae 1567, s. 130, oraz Przyłuski, o.c., s. 357.

⁴⁸ Podane akty znajdują się u Herburta, Przyłuskiego i Sarnickiego. Konstytucje po roku 1600 znał dobrze, będąc przecież sekretarzem królewskim.

⁴⁹ Łacińskim tłumaczeniem rewizji nowomiejskiej (*Jus Culmense Emendatum*), którego autorem był najprawdopodobniej Kaspar Schütz, posługiwał się sąd asesorski, rozpatrując apelacje z terenu Prus, J. Söndel, *Studia nad prawem rzymskim w Jus Culmense*, Zesz. Nauk. Uniw. Jagiel., Prace Prawnicze, 1984, z. 109, s. 13, przyp. 51 oraz s. 24, przyp. 40.

⁵⁰ *Jus Terrestris Nobilitatis Prussiae correctum A.D. 1598, Thorunii 1599.*

⁵¹ Przy wilkierzu miasta Poznania podana jest data 1552 r., w rzeczywistości chodzi zaś o redakcję z roku 1598 (W. Maisel, *Wilkierze poznańskie*, cz. I, Wrocław—Warszawa—Kraków 1966, s. 45 i in.). Przy wilkierzu miasta Lwowa brak daty (S. Kutrzeba, o.c., t. II, s. 235).

⁵² W *Epistola dedicatoria* pisał Lipski o swoich *Observationes: In quibus praedicta quoque M. V. R. et DD. Assessorum Curiae ejusdem, in variis causis diversis temporibus prolata, legumque Civilium et Saxonicarum auctoritatibus suffulta comprehenduntur* (A. Lipski, *Practicae. Epistola*, Dantisci 1648).

⁵³ Najprawdopodobniej chodziło tutaj o sąd asesorski, jednakże nie można wykluczyć, że sprawę rozpatrywał sąd relacyjny.

W pewnych wypadkach powołuje się Lipski wyraźnie na dekret wydany przez króla⁵⁴, -niekiedy zaś wskazuje jako autora dekretu sąd asesorski⁵⁵ bądź sąd relacyjny⁵⁶. Traktuje też o sprawach, które trafiają przed sąd króla z sądu asesorskiego⁵⁷. Cytowane przez Lipskiego dekrety pochodzą z lat 1556 - 1616, przy czym sprzed roku 1580 pochodzą tylko trzy wyroki, natomiast najwięcej jest ich z lat 1590 - 1599, w tym zaś największą liczbę stanowią dekrety z roku 1591 i 1596; w mniejszym stopniu wykorzystano dekrety z lat osiemdziesiątych XVI w. oraz z początku wieku XVII. Cytując dekret, Lipski podaje nazwiska procesujących się stron oraz rok wydania wyroku. Źródłem wiedzy na temat cytowanych wyroków była dla Lipskiego jego praktyka w kancelarii królewskiej, a później również w sądzie asesorskim⁵⁸. Ponadto wspomina Lipski wyraźnie o księdze dekretów (*libri decretorum*) oraz o notariuszu dekretów, sekretarzu królewskim (Pawle) Szczerbiczu, od którego dowiedział się o dekreście wydanym za czasów króla Stefana Batorego⁵⁹. Jeżeli chodzi o sposób powoływania dekretów, to Lipski ma na celu wsparcie swoich wywodów na tle roztrząsanej kwestii. Cytowanie wyroków ma potwierdzić obowiązywanie w sądach określonych norm prawnych prezentowanych w toku wykładu. Zdarzają się jednak obserwacje, w których brak powołania się na sądowe rozstrzygnięcie (w *Centuria I* aż w 22 obserwacjach, w *Centuria II* w 13 obserwacjach). W niektórych zaś cytowanych jest po kilka dekretów.

W kilku miejscach powołuje się Lipski ogólnie na praktykę Trybunału Koronnego oraz sądów ziemskich. Źródłem wiedzy na ten temat, poza jednym wypadkiem (*Cent. I*, obs. 51, n. 7), była z pewnością jego osobista praktyka prawnicza w Trybunale Koronnym w Piotrkowie, jako deputata kapituły krakowskiej⁶⁰.

⁵⁴ *Stephanus Rex iudicavit* (*Cent. I*, obs. 3, n. 4), *ex decreto S. R. M.* (*Cent. I*, obs. 15, n. 13).

⁵⁵ *in iudicio DD. Assessorum* (*Cent. I*, obs. 18, n. 12), *in Curia [...] DD. Assessores pronunciarunt* (*Cent. I*, obs. 42, n. 5).

⁵⁶ *in iudicio relationum* (*Cent. II*, obs. 4, n. 5; obs. 48, n. 1).

⁵⁷ *in Curia Regni omnes causae, quae a iudicio DD. Assessorum ad Regiam Majestatem devolvuntur* (*Cent. I*, obs. 92, n. 5).

⁵⁸ We wstępie do czytelnika pisał *summi Tribunalis Curiae Regni sententias atque praejudicata, quae longa observatione privatoque studio in unum collegeram* (A. Lipski, *Practicarum*, Benevolis).

⁵⁹ *Anno 91. decisum fuisse, in libris decretorum reperiri potest* (*Cent. I*, obs. 32, n. 6), *ab eximio et nobili viro D. Szczerbicz S. R. M. Secretario et Decretorum Notario accepi* (*Cent. I*, obs. 65, n. 7).

⁶⁰ A. Lipski, który od roku 1603 był kanonikiem krakowskim, w 1609 i 1610 r. był wybrany z ramienia tejże kapituły krakowskiej deputatem do Trybunału Koronnego w Piotrkowie, *Acta Actorum Capituli Cathedralis Cracoviensis*, Vol. X (1605 - 1611), fol. 320 i 404v. (Archiwum Kapituły Metropolitalnej Krakowskiej na Wawelu). O wyborze do Trybunału Koronnego w Piotrkowie w 1609 r. sam zresztą wspomina (*Cent. II*, obs. 47, n. 3).

W *Observationes* wspomina też czasem Lipski na temat prawa i zwyczajów innych krajów. Najwięcej jest wzmianek o prawie niemieckim, pomijając oczywiście to, co już zostało powiedziane na temat prawa saskiego. I tak powołuje się Lipski na postanowienia konstytucji cesarza Karola V z lat 1521 i 1530, dotyczące procesu karnego (Cent. I, obs. 15, n. 3)⁶¹, oraz cytuje konstytucje z lat 1521 i 1529 (Cent. I, obs. 65, n. 6; Cent. I, obs. 66, n. 6)⁶² i ich regulacje dotyczące dziedziczenia dzieci rodzeństwa. Za pośrednictwem glosy do Zwierciadła Saskiego oraz z Weichbildu przytaczane są pewne postanowienia cesarza Ottona I, jak też z tych źródeł czerpie m.in. Lipski wiedzę na temat praktyki saskiej. Niekiedy zaś powołuje się Lipski na własne spostrzeżenia z czasu pobytu w Rzeszy⁶³. Z praw pozostałych krajów wspomina Lipski pewne zasady prawa procesowego francuskiego (za pośrednictwem P. Cousteau i J. Imbert), wzmiankuje o zwyczajach we Włoszech, Anglii i Hiszpanii, dotyczących zajmowania się przez szlachtę handlem (J. Bodin) oraz wspomina o zasadach prawa feudalnego Italii, Francji i Niemiec dotyczących nabywania przez klasztory dóbr⁶⁴.

Oprócz wspomnianych powyżej źródeł swoją wiedzę na temat prawa czerpał Lipski również z literatury, która jest w jego dziele szeroko cytowana.

Jedną z charakterystycznych cech humanistycznej jurysprudenencji stanowiło zainteresowanie literaturą antyczną, co było odbiciem ogólnego ducha epoki. Rzymscy i greccy pisarze, poeci, historycy i filozofowie urastają do autorytetów równych rzymskim i średniowiecznym prawnikom, a cytaty z ich dzieł służą jako wsparcie argumentacji różnych kwestii prawnych⁶⁵. Świadectwem tego są również *Observationes practicae*, w których autorytet i powaga starożytnych mężów niejednokrotnie przytaczany bywa w toku wywodów prawniczych. Z kręgu kultury greckiej cytowani są: Homer, Pindar z Teb, Xenophont z Aten, Isocrates, Platon, Arystoteles, Plutarch z Cheronei i Sozomenos. Szerzej reprezento-

⁶¹ Chodzi tutaj o Landfrieden z 1521 r (Wormacja), który nie przewidywał instytucji *inscriptio*, *Des Heyligen Römischen Reichs Ordnungen*, Meyntz 1552, s. 135; natomiast pod konstytucją z roku 1530 kryje się C.C.C., która w razie wniesienia oskarżenia, w braku odpowiedniego zabezpieczenia, przewidywała uwięzienie oskarżyciela i oskarżonego, *Des [...] Keyser Karls dess fünfften und dess Heyligen Römischen Reichs peinlich Gerichts Ordnung*, Meyntz 1552, art. XII i XIV.

⁶² Pierwsza wydana na sejmie w Wormacji, druga w Steyer, *Des Heyligen Römischen*, s. 141 i 191v.; O. Kühn, *Die Kaiserliche Konstitution von 1529*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Germ. Abt.*, B. 78, Weimar 1961, s. 310 i n.

⁶³ Przykładowo *in quibusdam civitatibus Germaniae, maxime vero Francofurti ad Moenum observatum vidi* (Cent. I, obs. 8, n. 6).

⁶⁴ Cent. I, obs. 29, n. 13, obs. 96, n. 5, obs. 74, n. 5; Cent. II, obs. 29, n. 13.

⁶⁵ F. Schaffstein, *Die europäische Strafrechtswissenschaft im Zeitalter des Humanismus*, *Göttinger Rechtswissenschaftliche Studien*, Heft 13, Göttingen 1954, s. 24.

wany jest świat literatury rzymskiej, z której najczęściej cytowany jest M. T. Cicero (*Orationes, De officiis, De republica, Epistolae*). Poza tym przytaczani są: Salustius Crispus, Quintus Horacy, Livius, Lucius Seneka, Valerius Maximus, Svetonius, Aullus Gellius, Quintus Tertulianus, Victor Sextus Aurelius. Nie znaczy to jednakże, jakoby Lipski zasięgnął wszystkie poglądy cytowanych autorów bezpośrednio z ich dzieł. Natomiast bardzo prawdopodobne wydaje się, że korzystał w dużej mierze z „pośrednich źródeł”⁶⁶.

Spośród glosatorów powołuje się Lipski na 4 słynnych przedstawicieli tej szkoły. Są to mianowicie: Martinus (jeden z „czterech doktorów”), Joannes Basianus, Azo Portius i Accursius⁶⁷. Oczywiście najszerzej została przez Lipskiego wykorzystana glosa Accursiusa, a sam Accursius należy do najczęściej cytowanych prawników w całym dziele.

Bardzo szeroko natomiast jest w *Observationes practicae* reprezentowana szkoła komentatorów, a jej główny przedstawiciel Bartolus de Sassoferrato jest najczęściej cytowanym przez Lipskiego prawnikiem. Poza tym z bardziej znanych przytaczani są: Baldus de Ubaldis, Cinus de Pistoja, Paulus de Castro, Angelus de Ubaldis, Bartholomaeus de Saliceto, Alexander de Imola (Tartagrus), Jason Mainus, Philipus Decius⁶⁸. Spośród komentatorów francuskich powoływany jest Joannes Faber (Jean Faure), słynny komentator z początku XIV w.⁶⁹ Znani są również Lipskiemu dwaj komentatorzy ksiąg prawa feudalnego (*Libri feudorum*), Jacobus Alvarotus i Matthaeus de Afflictis⁷⁰, komentator prawa partykularnego neapolitańskiego.

Z autorów prac o procesie cytowani są Guilielmus Durantis (Speculator, autor głośnej pracy *Speculum Judiciale*)⁷¹ oraz kontynuatorzy tego rodzaju dzieł, Lanfrancus de Oriano i Robert Maranta (*Speculum aureum*)⁷².

⁶⁶ Wydanie *Corpus Iuris Civilis* Dion. Gothofreda z 1589 r. (*cum commentariis*, Lugduni 1589) zawiera na marginesie szereg odesłań również do pisarzy starożytnych. Pisząc o polowaniu (Cent. II, obs. 37) powołuje Lipski po części tych samych pisarzy starożytnych co Gail (Lib. II, obs. 67); A. Lipski, *Practicae*, Dantisci 1648, s. 162; A. Gail, *Practicarum*, Coloniae 1592, s. 419.

⁶⁷ F. Calasso, *Medio evo del diritto I*, Milano 1954, s. 507 i n., s. 521 i n.; F. Wieacker, o.c., s. 62 i n.

⁶⁸ F. Calasso, o.c., s. 563 i n.; H. Coing, o.c., B. I, s. 268.

⁶⁹ F. Olivier-Martin, *Histoire du droit français des origines à la Révolution*, Paris 1951: s. 429; H. Coing, o.c., B. I, s. 278.

⁷⁰ E. Holthöfer, *Literaturtypen des „mos italicus” in der europäischen Rechtsliteratur der frühen Neuzeit (16.-18. Jahrhundert)*, Ius commune, Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Europäische Rechtsgeschichte II, Frankfurt am Main 1969.

⁷¹ J. F. von Schulte, *Die Geschichte der Quellen und Literatur des Canonischen Rechts von Gratian bis auf die Gegenwart*, B. II. Stuttgart 1877, s. 144 i n.; F. Calasso, o.c., s. 547.

⁷² H. Coing, o.c., B. I, s. 396.

Ze szkoły hiszpańskiej cytowany jest Diego Covarruvias, profesor prawa z uniwersytetu w Salamance⁷³. Znana jest też Lipskiemu literatura monograficzna dotycząca określonych zagadnień (Negusantius de Fano, Albertus Brunus, Cavalcanus Borgninus, Joannes Jacobus a Canibus)⁷⁴.

Co do źródła, z którego czerpał Andrzej Lipski cytaty z dzieł glosatorów i komentatorów, to wydaje się prawdopodobne, że korzystał on w dużej mierze w tym zakresie z *Corpus Iuris Civilis* w wydaniu Dionizego Gothofreda⁷⁵.

Znany jest również Lipskiemu dorobek humanistów, a główny reprezentant uniwersytetu w Bourges Jacques Cujas⁷⁶, jest najczęściej cytowanym przedstawicielem tego kierunku. Powoływani są również tacy prawnicy, jak François Connan, Jean Coras i François Hotman, a z wcześniejszych komentatorów zbliżonych do humanizmu Pierre Rebuffi, André Tiraqueau i Pierre Cousteau. Spośród komentatorów francuskiego prawa partykularnego, zaliczanych do przedstawicieli badań prawnopównawczych (prawo francuskie a prawo rzymskie) cytowani są, Jean Imbert i Charles Du Moulin⁷⁷. Z kręgu myśli polityczno-prawnej znany jest Lipskiemu francuski teoretyk państwa absolutnego, Jean Bodin.

Z komentatorów włoskich (XVI w.) pozostających pod wpływem humanizmu cytowani są Julius Clarus (*Libri sententiarum*) oraz Jacobus Menochius⁷⁸.

Odrębną grupę stanowi powoływana literatura kanonistyczna i teologiczna. Ze starszych autorów kanonicznych znani są Lipskiemu: Bernardus de Montemirato (Abbas Antiquus), Sinibaldus Fliscus (późniejszy papież Innocenty IV), Goffredus de Trano, Henricus de Segusia (Hostiensis) oraz Joannes Andreae. Z nowszych zaś cytuje takich, jak Nicolaus de Tudeschis (Abbas Siculus, Panormitanus), Andreas de Barbatia, Felinus Sandeus oraz Silvester de Priero⁷⁹. Z literatury teologicznej tylko raz powołuje się bezpośrednio na autorytet św. Augustyna (*De civitate Dei*). Szerzej natomiast została ona wykorzystana za pośrednictwem pierwszej i drugiej części Dekretu Gracjana, co jednakże nie ma charakteru bezpośredniego powołania. Wśród tych autorów cytowany jest najczęściej św. Augustyn.

⁷³ H. Coing, o.c., B. II/1, s. 153.

⁷⁴ H. Coing, o.c., B. II/1, s. 314 i n.

⁷⁵ Por. przyp. 34.

⁷⁶ E. Spangenberg, o.c.; E. Chénon, *Histoire générale du droit français public et privé des origines à 1815 II*, Paris 1929, s. 330; F. Olivier-Martin, o.c., s. 430; P. Koschaker, *Europa und das römische Recht*, München—Berlin 1953, s. 109.

⁷⁷ F. Olivier-Martin, o.c., s. 424, 430; E. Holthöfer, o.c.; H. Coing, o.c., B. II/1, s. 146 i n.

⁷⁸ A. Solmi, *Storia del diritto italiano*, Milano 1908, s. 665 i n. G. Salvioli, *Storia del diritto italiano*, Torino 1930, s. 121 i n.

⁷⁹ F. Calasso, o.c., s. 556 i n., s. 584 i n.; H. E. Feine, *Kirchliche Rechtsgeschichte*, I, Weimar 1954, s. 258.

Owocem studiów i pobytu w Rzeszy była zapewne znajomość prawniczej literatury niemieckiej. W znacznym stopniu korzystał Lipski z osiągnięć nauki i praktyki saskiej, cytując takich prawników, jak Chilian König, Ludwig Fachs czy Jacob Thoming⁸⁰. W największym zakresie została w tym wypadku wykorzystana praca Königa dotycząca procesu⁸¹, która, jak wynika z analizy tekstu, wywarła znaczny wpływ na przedstawienie przez Lipskiego problematyki procesowej.

Znany był Lipskiemu również reformator nauki prawa w duchu humanistycznym, Ulrich Zasius⁸² oraz twórca słynnego komentarza do *Instytucji* Justyniana, Johann Schneidewin (Oinotomus). Powołany jest również i to już w pierwszej obserwacji autorytet słynnego filologa i prawnika z Marburga, Hermana Vultejusa⁸³.

Szczególna rola w dziele Lipskiego przypadła „jurysprudencji kameralnej”, która stanowiąc z jednej strony inspirację do napisania *Observationes practicae*, jest jednocześnie często powoływanym źródłem, w tym praktyki Sądu Kameralnego Rzeszy. Chodzi tutaj oczywiście o dwóch wybitnych przedstawicieli tego kierunku, jakimi byli Joachim Mynsinger i Andreas Gail⁸⁴.

Z kręgu prawników niderlandzkich powoływał się Lipski w znacznym stopniu na Jodoka Damhoudera (*Praxis rerum criminalium*)⁸⁵ oraz związanego z nauką niemiecką Matthaeusa Wesenbecka, ucznia słynnego humanisty prawniczego z Lowanium Van der Muydena (Mudaeus)⁸⁶.

W bardzo niewielkim natomiast stopniu, niemal znikomym uwzględniony został na kartach *Observationes practicae* dorobek literatury polskiej. Tylko w jednym wypadku powoływał się Lipski na Bartłomieja Groickiego i jego opracowanie prawa magdeburskiego (*Grochicius [...] in sua methodo juris Magdeburgensis*, Cent. II, obs. 21, n. 11). Natomiast interesujące będzie zbadanie, w jakim stopniu zasady prezentowane przez Lipskiego poparte praktyką sądową pokrywają się z tym, co pisał Groicki, pomimo braku odwołania się do jego prac. Nie ma u Lipskiego ani jednej wzmianki o przekładzie na język polski źródeł prawa saskiego dokonanych przez Pawła Szczerbicza, wydanym w 1581 r. Jeden

⁸⁰ R. Stintzing, o.c., s. 560, 549, 128.

⁸¹ Ch. König, *Ein fast seer und auserlesen guter (gebreuchlicher) nützlicher Process*, Leipzig 1541 (drugi tytuł, *Practica und Process der Gerichtsleuffte*) i późniejsze wydania (R. Stintzing, o.c., s. 561).

⁸² R. Stintzing, o.c., s. 155 i n.; P. Koschaker, o.c., s. 109; G. Wesenberg, *Neuere deutsche Rechtsgeschichte*, Lahr/Schwarzwald 1969; s. 100.

⁸³ R. Stintzing, o.c., s. 309, 452 i n.

⁸⁴ Por. przyp. 8.

⁸⁵ L. Chevailler, *Droit romain et droit pénal dans la doctrine du XVIe siècle*, L'Europa e il diritto romano, Studi in memoria di Paolo Koschaker II, Milano 1954: s. 95 i n.

⁸⁶ R. Stintzing, o.c., s. 351 i n.; P. Koschaker, o.c., s. 117; G. Wesenberg, o.c., s. 64.

raz tylko cytowany jest Cerasinus Kirstein (*Enchiridion*)⁸⁷, oraz Stanisław Eichler (*Figura seu tabula successionum*)⁸⁸. Dwukrotnie też powołuje się Lipski na prawnika hiszpańskiego działającego w Polsce, Piotra Rozjusza, cytując jego *Decisiones Lithuanicae*.

Próbując dokonać ogólniejszej oceny wykorzystanej przez Lipskiego w *Observationes practicae* literatury, stwierdzić należy, że znane mu były w zasadzie wszystkie główne kierunki jursprudencji. Pewien pogląd na upodobanie Lipskiego w tym zakresie może dać zestawienie najczęściej cytowanych przez niego autorów, do których w kolejności należą: Bartolus de Sassoferrato (36 obs.), Accursius (30 obs.), Baldus de Ubaldis (21 obs.), Andreas Gail (18 obs.), Chilian König (13 obs.), Joachim Mynsinger (10 obs.), Abbas Panormitanus (9 obs.), Jodocus Damhouder (9 obs.), Jacques Cujas (8 obs.), M. T. Cicero (8 obs.)⁸⁹.

To proste zestawienie świadczy o wysokiej randze, jaką miała w *Observationes practicae* stara szkoła włoska (*mos italicus*), co w pewnym stopniu mogło być następstwem korzystania przez Lipskiego z *Corpus Iuris Civilis* w wydaniu Gothofreda z 1589 r. (*cum commentariis et notis*), gdzie na marginesie i w tekście jest najwięcej not autorstwa tych prawników. Natomiast zrozumiała jest wysoka pozycja prac Gaila, Mynsingera i Königa, które w znacznym stopniu wykorzystane były przy pisaniu *Observationes practicae*. W każdym razie ocena co do ilości wykorzystanej literatury musi być wyważona i nie należy z prostego zestawienia cytowanych autorów wyciągać zbyt pochopnie wniosków, co do erudycji samego Andrzeja Lipskiego. Tym bardziej że część powołań pochodziła z pewnością ze źródeł pośrednich i była zwykłym powielaniem tego, co pisali inni, a co było zresztą cechą charakterystyczną dla szeregu prawników tego okresu, a Lipski nie był w tym względzie jakimś wyjątkiem⁹⁰.

Więcej zaś na właściwą ocenę pracy Lipskiego mogą wskazywać jego metoda i sposób argumentacji, co przyniesie z pewnością dokładne opracowanie całości dzieła Lipskiego. Największe jednak znaczenie zachowa prezentacja praktyki sądowej, stanowiąc wyraźny ślad zakresu recepcji prawa rzymskiego i saskiego w sądach królewskich.

⁸⁷ L. Pauli, *Jan Kirstein Cerasinus (1507 - 1561), krakowski prawnik doby Odrodzenia*, Zesz. Nauk. Uniw. Jagiell., Prace Prawnicze, z. 49, Kraków 1971.

⁸⁸ *Figura* S. Eichlera zamieszczona była w jednej z prac Bartłomieja Groickiego, *Tytuły prawa magdeburgskiego*, Warszawa 1954 (Wstęp K. Koranyi), s. 24.

⁸⁹ W powyższej klasyfikacji wzięto pod uwagę liczbę obserwacji, w których jest przytaczany autorytet danego prawnika; bywa jednak, że ten sam autor jest cytowany w danej obserwacji kilka razy.

⁹⁰ Interesujące są w tym zakresie rozważania, jakie zaprezentował G. Kisch, *Das juristische „Plagiat“ im 16. Jahrhundert*, Studien zur humanistischen Jurisprudenz, Berlin—New York 1972, s. 65 i n.

OBSERVATIONES PRACTICAE D'ANDRZEJ LIPSKI. ETUDE CRITIQUE D'UNE SOURCE DE CONNAÎTRE L'ANCIEN DROIT

Résumé

Andreas a Lipe Lipski (1572 - 1631), évêque, grand chancelier de la Couronne du Royaume de Pologne, et surtout un grand juriste de l'ancienne République polono-lituanienne mérite, pour maintes raisons, l'attention des chercheurs s'intéressant à l'ancien droit polonais. La présente étude, préparée en marge d'une biographie de Lipski en élaboration, porte sur la genèse et les sources de l'oeuvre fondamentale de Lipski *Observationes practicae*, inspirant d'une grande estime même de ses contemporains. L'oeuvre de Lipski mérite l'attention particulière aussi pour cette raison que l'auteur était un partisan d'une plus large introduction du droit romain dans la judicature et dans la vie publique.

Au cours de ses études faites en Europe occidentale (Strasbourg, Heidelberg), Lipski eut une possibilité de connaître les travaux de J. Mynsinger (1514 - 1588) et de A. Gail (1526 - 1587), relatifs à la pratique du *Reichskammergericht*, et écrits sous forme d'*observationes (iurisprudentia cameralis)*. Etant revenu en Pologne, Lipski commença à travailler à la Chancellerie royale et c'était alors qu'il décida d'écrire un ouvrage du même genre, se fondant sur la pratique de la Cour d'assesseurs (compétente en matière des villes royales) et de la Cour de relations (appels des jugements des cours ducales de Prusse et de Courlande). L'ouvrage, intitulé *Practicarum observationum ex Iure Civili et Saxonico collectarum, et ad stylum usumque Iudiciorum Curiae Regalis accomodatarum Centuria prima*, fut publié pour la première fois en 1602 à Riga. En 1619, Lipski publia la deuxième partie de son oeuvre: *Centuria secunda. Semis*. L'oeuvre eut plusieurs éditions, dont l'édition parisienne de 1627.

Lipski se référait dans une large mesure aux règles du droit romain et du droit saxon, ce qui fut annoncé par le titre même de l'oeuvre. Ce qui y était le plus important, ce fut pourtant une présentation de la pratique de la Cour d'assesseurs et de la Cour de relations, illustrant les questions juridiques examinées. C'est pourquoi l'oeuvre de Lipski est une source importante permettant de connaître la pratique judiciaire, et, également, elle est une preuve de l'étendue de la réception du droit romain et du droit saxon dans l'ancienne République polono-lituanienne.

